

ISLAMSKO OBRAZOVANJE NA POSTKOMUNISTIČKOM BALKANU U PERIODU OD 1990. DO 2005. (I)

Štepan MACHACHEK¹

Ovaj rad je objavljen 2006. godine u časopisu Arhiv orientalni, tromjesečnom časopisu o afričkim i azijskim studijima, volume 74/2006. Arhiv orientalni (Orientalni arhiv) je referentni akademski časopis koji izlazi svaka tri mjeseca. Konstantno izlazeći iz štampe sve od 1929. godine, kad ga je osnovao poznati češki orijentalista Bedrich Hozny, časopis predstavlja važan forum znanstvenicima iz Evropske unije i drugih evropskih zemalja. Izdaje ga Orientalni institut Akademije nauka Češke Republike i u njemu se na engleskom, njemačkom i francuskom jeziku objavljuju članci, osvrti na članke i knjige, studije koje se bave proučavanjem historije, ekonomije, kulture i društava afričkih i azijskih zemalja.

Padom komunističkih režima na kraju 80-tih i u tokom ranih 90-tih godina, muslimanske zajednice u raznim balkanskim zemljama našle su se u različitim situacijama. Dok u Albaniji i Bugarskoj islamsko obrazovanje gotovo nije ni postojalo, u Jugoslaviji se sve više razvijalo i unapređivalo. Tamo je također bila razvijena i raširena mektepska pouka. Među-

tim, na jugoslavenske medrese gledalo se kao na usmjerene teološke škole za obrazovanje vjerskih službenika za potrebe Islamske zajednice i one nisu bile uključene u sistem državnog obrazovanja. Iz tog razloga, oni koji su završili islamske srednje škole mogli su studirati samo na Islamskom teološkom fakultetu u Sarajevu ili na islamskim fakultetima u inostranstvu.

¹ Ovaj rad je uveliko zasnovan na autorovom terenskom istraživanju tokom 2004. i 2005. godine. Autor je bio u mogućnosti provesti ovo istraživanje zahvaljujući grantu broj RM 03/26/04 koji mu je 2004. godine dodijelilo češko Ministarstvo vanjskih poslova

PERIOD NAKON 1990. GODINE: MEKTEBI I VJERSKO OBRAZOVANJE U DRŽAVNIM ŠKOLAMA

Nakon 1991. godine, bivša federativna država Jugoslavija raspala se i podijeljena je na nekoliko nezavisnih i samostalnih država. Slijedeći ovaj raspad, Islamska zajednica Jugoslavije također se podijelila u nekoliko regionalnih institucija. Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini preuzela je odgovornost za muslimane bošnjačke nacionalnosti protežući se na područje Slovenije, Hrvatske i srpskokrnogorske regije Sandžak.¹ Na Kosovu, još jednoj regiji u Srbiji, osnovana je nezavisna Islamska zajednica, kao i nezavisna Islamska zajednica Republike Makedonije.² Zbog toga će biti potrebno zasebno tretirati svaku od ovih regija.

Za Islamsku zajednicu u BiH mektebi i islamska vjeronauka u državnim školama glavni su metodi uticaja na bošnjačku omladinu. Nakon 1990. godine, Islamska zajednica u BiH dobro je iskoristila novonastalu situaciju kako bi kod Bošnjaka pojačala svijest o njihovoj pripadnosti islamu. Za razliku od perioda prije 1990. godine, nastava u mektebima ne održava se samo subotom i nedjeljom, nego djeca idu u mekteb i tokom radnih dana, a nakon redovne nastave u školama. Vjersko-prosvjetna služba Islamske zajednice u BiH, koja se bavi pitanjima obrazovanja, veoma brižno prati broj djece koja pohađaju mektepsku nastavu i izdaje godišnje preporuke i savjete kako bi se konstantno povećavao broj djece obuhvaćene ovim vidom

1 Upotrijebio sam naziv Bošnjak za muslimane koji govore bosanski jezik, razlikujući ga od termina Bosanac, kojim se nazivaju svi stanovnici Bosne i Hercegovine, bilo da su Hrvati, Bošnjaci ili Srbi. Bosanski muslimani onačavani su službenim nazivom Musliman (sa velikim početnim slovom). Ranijih devedesetih, oni su se počeli nazivati imenom Bošnjak. To je historijski naziv koji potiče iz otomanskog perioda. Danas je to službeni naziv pripadnika ove nacionalnosti

2 Kako bismo razjasnili stvari, reći ćemo da su nakon raspada Jugoslavije osnovane sljedeće islamske zajednice: Islamska zajednica u BiH (koja je također odgovorna i za Sloveniju, Hrvatsku i Sandžak), Islamska zajednica Srbije (koja je, ustvari, odgovorna samo za unutrašnje dijelove Srbije, tj. mjesta u kojima živi uglavnom bošnjačka dijaspora), Islamska zajednica Crne Gore, Islamska zajednica Kosova i Islamska zajednica Makedonije

osnovnog islamskog obrazovanja.³ Prema statistici Islamske zajednice u BiH, broj mekteba je u porastu od 1990. godine, ali također i njihova posjećenost.⁴ Sistematičan rad na nadogradnji i unapređenju ovih tradicionalnih načina širenja osnovnog islamskog znanja i svijesti reflektira ozbiljnu zabrinutost Islamske zajednice u BiH. U skorije vrijeme uveden je novi Nastavni plan i program i čitav spektar potpuno novih udžbenika. Donesen je i veoma precizan i detaljan dokument koji opisuje kako bi trebao izgledati mekteb i šta sve bi trebao sadržavati (knjige, karte, računari itd.). Centar za islamsku arhitekturu, koji je pod jurisdikcijom Islamske zajednice u BiH, pripremio je dizajn koji bi se u budućnosti trebao primijeniti na sve mektebe. Neki ljudi unutar Islamske zajednice shvatili su da je za održavanje interesa roditelja da šalju djecu u mektebe neophodna odgovarajuća transformacija. Ideja se sastoji u tome da mektebi nemaju samo strikno edukativnu funkciju, nego da se oni pretvore u neku vrstu dječijih klubova ili centara za slobodne aktivnosti, gdje bi djeca, naprimjer, mogla dobiti pomoć oko izrade domaće zadaće.⁵ Danas postoji devet nivoa mektepske nastave koji korespondiraju dužini trajanja školskih godina u osnovnom obrazovanju u BiH.

Osim ovih mekteba, vjersko obrazovanje u državnim školama predstavlja još jedan moćan način širenja islamske svijesti. U BiH je zakon donesen 1994. godine otvorio vrata

3 Nakon pada intesiraja za mektepsku nastavu tokom 2002. godine, Islamska zajednica poduzela je odgovarajuće korake kako bi motivirala imame i mualime (nastavnike u mektebima) da privuku veći broj djece. Postignuti su veoma dobri rezultati prema službenoj, veoma optimističnoj tvrdnji objavljenoj u zvaničnom glasilu Islamske zajednice u BiH - *Glasnik Rijasetu Islamske zajednice u BiH*, 2004., broj 5-6, str. 515

4 U školskoj 1997./1998. godini u BiH je bilo 1.129 mekteba, a pohađalo ih je oko 70.000 djece. U 2003. godini bilo je 1.566 mekteba sa više od 90.000 polaznika mektepske pouke. Pohađanje mektepske pouke varira između 45% bošnjačke djece koja idu u mekteb na Muftiluku mostarskom do 77% na Muftiluku bihaćkom. Pogledaj u *Glasnik Rijasetu Islamske zajednice u BiH*, 1999., broj 5-6, str. 583-4, i 2004., broj 5-6, 515

5 Pogledaj magazin *Novi Muallim*, broj 2, 6 juli, 2000., str. 80, gdje sekretar Vjersko-prosvjetne službe Islamske zajednice predlaže ovakva rješenja

uključivanju predmeta islamska vjeronauka u službeni Nastavni plan i program osnovnih i srednjih državnih škola. Vjerske zajednice željele su biti odgovorne za izvođenje nastave iz ovih predmeta, pa je ovaj zakon udovoljio tim njihovim željama. Vjerske zajednice su zatim počele sa pripremom vlastitih udžbenika i obrazovanjem potrebnog i kvalificiranog nastavnog kadra. Islamska zajednica u BiH osnovala je tri pedagoške akademije kako bi odškolovala potreban nastavni kadar.⁶ Od tada pa sve do danas nastavljaju se diskusije o prirodi vjerskog obrazovanja u BiH. Sve više se čuju određeni glasovi, između ostalih i glas Visokog predstavnika, koji pozivaju na povlačenje ove vrste obrazovanja isključivo u okvir vjerskih zajednica (mekteba u slučaju Islamske zajednice) i uvođenje neke vrste historije religija. To bi prekinulo podjelu školske djece prema vjerskom odgoju, a u isto vrijeme i prema nacionalnoj pripadnosti. Prirodno, Islamska zajednica u BiH ne samo da ne dijeli ovo mišljenje nego se i bori za uvođenje obaveznog vjerskog obrazovanja u školama. Danas je ovo obrazovanje, zavisno od kantona, obavezno ili fakultativno. U svakom slučaju, Islamska zajednica mora biti zadovoljna velikim brojem djece koja pohađaju nastavu islamske vjeronauke u školama.⁷ Sadržaji vjerskog obrazovanja u školama i mektebima preklapaju se u nekim segmentima, tako da danas postoji tendencija da islamska vjeronauka u školama bude više teoretsko obrazovanje bazirano na osnovnom znanju iz povijesti islama. Mektebi bi, s druge strane, sve više trebali postajati mjesta za sticanje praktičnih vjerskih znanja. Nakon uvođenja vjerskog obrazovanja u školama nije došlo do opadanja polaznika u

6 Ove akademije smještene su u Bihaću, Mostaru i Zenici. Kasnije je osnovana još jedna islamska pedagoška akademija, u Novom Pazaru, u Sandžaku. U daljem tekstu bit će govora o ovim vrstama škola

7 Tokom školske 2003./04. godine posjećenost nastave islamske vjeronauke kod bošnjačke djece izražena u procentima u osnovnim školama je iznosila 96,08%, a u srednjim 78% (ako se izostave Sarajevski i Podrinjski kanton, gdje vjersko obrazovanje nije prisutno u srednjim školama). Pogledaj u *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u BiH*, 2004., broj 5-6, 514. Ukupno 250.000 bošnjačke djece pohađalo je nastavu islamske vjeronauke u državnim školama školske 2000. godine. Pogledaj magazin *Novi Muallim*, broj 1, 6 april, 2000. god., str. 74

mektebima, iako su se mnogi plašili da će se upravo to i dogoditi. Štaviše, nastava islamske vjeronauke u školama podstakla je mnoge roditelje da šalju svoju djecu i na mektebsku pouku. Islamska zajednica pokušava ove dvije institucije učiniti komplementarnim.

Interesantna je činjenica da pažnja i briga sa kojom Islamska zajednica u BiH pristupa instituciji mekteba nisu u tolikoj mjeri prisutne u drugim islamskim zajednicama u zemljama regije. Ne postoji sličan sistem na Kosovu, gdje je osnovno islamsko obrazovanje povjerenom rijetkim vikend kursovima. Lokalni imami sami iniciraju i održavaju ove kurseve u džamijama. Tamo ne postoji zvanični plan i program mektepske nastave, ne postoje posebni udžbenici za ovu vrstu islamskog obrazovanja, niti Islamska zajednica na Kosovu vodi zvanične podatke i statistiku. U Makedoniji su mektebi rašireniji zato što postoje mnoge džamije u kojima imami održavaju mektepsku pouku tokom nekoliko dana u sedmici. Međutim, zalaganje Islamske zajednice u Makedoniji za ovaj vid vjerske nastave znatno je manje u poređenju sa onim u Bosni. Od 2002. godine Islamska zajednica u Albaniji zdušnije pokušava nekako organizirati sistem neformalne islamske pouke. Čak je imenovala regionalne inspektore da nadgledaju situaciju. Zemlja trenutno ima oko 120 mekteba ili džamija sa osnovnim islamskim kursovima. Vjersko-prosvjetna služba Islamske zajednice u Albaniji pripremila je Nastavni plan i program i izdala udžbenike za mektepsku pouku. Trenutno se u mektebima djeci predaju tri predmeta: Kur'an, ilmihal i akida. U nekim slučajevima se dodaje i arapski jezik. Sve do sada nema kompletnih statističkih podataka o broju djece koji pohađaju mektepsku nastavu u Albaniji.⁸

8 Informaciju sam dobio iz mog intervjua sa Samirom Ryshekuom, direktorom Vjersko-prosvjetne službe Islamske zajednice u Albaniji, koji je obavljen u Tirani 13. aprila 2005 godine. Gospodin Rysheku dao mi je neke djelimične statističke podatke o broju djece koja pohađaju mektepsku pouku. U Škodri, zapadnoj albanskoj regiji, ima 560 djece koja idu u mekteb, u regiji Durresi u Tirani mektebi imaju oko 300, a u regiji Berati oko 80 polaznika. Prema tome, najaktivnija regija je sjeverni dio Albanije. Gospodin Rysheku postao je direktor Vjersko-prosvjetne službe prije nekoliko godina, nakon što je završio studije arapskog jezika i islamskih

Na Kosovu i u Albaniju trenutno ne postoje razmišljanja da se vjerska pouka uvede u Nastavni plan i program državnih škola. Ne postoji politička volja da se to uradi. U Makedoniji su postojali pokušaji da se započne sa vjerskim obrazovanjem dok je desničarska partija VMRO-DPMNE vladala zemljom. Međutim, dolazak Socijaldemokratske partije na vlast (bivši komunisti) označio je kraj ovog eksperimenta. Jedina regija sa značajnom muslimanskom populacijom u kojoj je vjersko obrazovanje inkorporirano u zvanični Nastavni plan i program državnih škola (osim Bosne i Hercegovine) je Srbija i Crna Gora. I u ovoj zemlji su islamske zajednice te koje su odgovorne za ovaj predmet, tako da Islamska zajednica priprema i obrazuje svoje nastavnike na Islamskoj pedagoškoj akademiji u Novom Pazaru, glavnom gradu Sandžaka.

NAGLI PORAST BROJA MEDRESA NA BALKANU

Iako su krajem 1980-tih postojale samo tri islamske srednje škole na Balkanu, sve tri u bivšoj Jugoslaviji, danas ih, u Albaniji, Bugarskoj i zemljama bivše Jugoslavije, ima više od dvadeset. Postoje planovi da se otvori još nekoliko medresa u Albaniji i Crnoj Gori. Ovaj procvat vjerskih škola dogodio se uglavnom u prvoj polovini 1990-tih godina. U zemljama koje obuhvata ova studija postoje izvjesni zajednički aspekti i karakteristike sistema medresa, ali i značajne razlike.

Neki od ovih projekata začeti su još u socijalističkoj Jugoslaviji, ali su realizirani tek nakon potpune liberalizacije političkog i društvenog života u zemlji. To je slučaj i sa medresom u Novom Pazaru, koja je otvorena 1990. godine. Inicijativa za otvaranje islamske srednje škole u glavnom gradu dominantno muslimanske regije Sandžak, podijeljene između Srbije i Crne Gore, došla je od lokalne uleme (vjerskog kruga).⁹ Dva su glavna razloga nauka u Libiji. On sada naporno radi kako bi uveo sistem i red u islamsko obrazovanje u Albaniji

9 U to vrijeme unutar strukture Islamske zajednice u Jugoslaviji, tada još uvijek jedinstvene organizacije, Novi Pazar je pripadao Mešihatu (regionalnom centru Islamske zajednice za Srbiju) u Prištini. Zbog toga je u sjedištu Islamske zajednice u Sarajevu odlučeno da

otvaranja ove medrese. U najbližoj medresi u Prištini nastava je držana samo i isključivo na albanskom jeziku. Muslimani Sandžaka nisu razumjeli ovaj jezik, jer su govorili srpsko-hrvatskim jezikom.¹⁰ Sarajevo je, na drugoj strani, imalo veoma lošu putnu veza sa Sandžakom, tako da vam čak i danas treba više od pet sati da autobusom stignete od Novog Pazara do Sarajeva. Nastavni plan i program i status Gazi Isa-begove medrese u Novom Pazaru bio je isti kao i u ostalim jugoslavenskim medresama u to vrijeme.¹¹

Nakon početka rata u BiH, 1992. godine, otvoreno je nekoliko novih medresa u ovoj zemlji. Ovo se bolje može razumjeti i imenovati obnovom rada nekoliko starih medresa koje su prije postojale i koje su zatvorene nakon 1945. godine. Prvo se 1992. godine otvara medresa u zagrebačkom Islamskom centru s ciljem da se omogući adekvatno obrazovanje bošnjačke djece koja su kao izbjeglice dolazili u velikom broju.¹² Iste te godine osnovana je Medresa «Osman efendija Redžović» u blizini Visokog, grada u centralnoj Bosni koji je tokom opsade Sarajeva bio sjedište bosanske armije. U 1993. godini obnavlja se rad Behram-begove medrese u Tuzli i Medrese «Džemaludin Čaušević» u Cazinu, u Bosanskoj krajini. Elči Ibrahim-pašina medresa u Travniku otpočela je sa radom 1994. godine, a 1995. godine rad je započela i Karađozbegova medresa u Mostaru. Stoga je od 1995. godine Islamska zajednica u BiH proširila svoju kontrolu na ukupno osam medresa, uključujući

nova medresa u Novom Pazaru bude organizacioni dio prištinske Alaudin-medrese. Škola je postala neovisna 1994. godine, kad se jugoslavenska Islamska zajednica podijelila

10 Za više informacija o nedavnom političkom i etničkom razvoju Sandžaka, pogledaj knjigu Milana Andrejevića, *Sandžak: Perspektiva srpsko-muslimanskih odnosa*

11 Medresa u Novom Pazaru dobila je svoje ime, kao i medresa u Skoplju, po istom otomanskom vojskovođi i vakifu Gazi Isa-begu. U oba ova grada Gazi Isa-beg je odigrao važnu ulogu na početku balkanske historije pod vlašću Otomanskog carstva

12 Naglašavam da je medresa u Zagrebu, pod nazivom Medresa «Ahmed Smajlović», bosanska medresa. Hrvatska je administrativno bila dio bosanske ogranka Islamske zajednice u Jugoslaviji. Nakon raspada Jugoslavije, ona je pripala Islamskoj zajednici u BiH

Gazi Husrev-begovu medresu u Sarajevu te medrese u Zagrebu i Novom Pazaru.

Osnivanje ovih bosanskih islamskih škola tokom rata, u periodu od 1992. do 1995. godine, nije bilo dio nekog dobro osmišljenog plana i strategije Rijaseta Islamske zajednice u BiH.¹³ To je prije rezultat haotičnog stanja izazvanog ratom. Inicijative da se osnuju ove škole dolazile su od lokalne uleme i lokalnih organizacionih dijelova Islamske zajednice. Rijaset je odobrio zahtjeve lokalnih vjernika da osnuju svoje vjerske škole. Jedan od glavnih razloga osnivanja ovih škola bila je opsada Sarajeva, koja je trajala gotovo cijeli rat. Učenici tada jedine medrese u BiH u tim godinama nisu mogli ući u glavni grad, pa je stoga odlučeno da nastave svoje školovanje u novootvorenim školama. Međutim, postojalo je i povećanje interesa Bošnjaka da svoju djecu šalju u medrese zato što su ove škole smatrali svojim vlastitim, nacionalnim školama, koje su imale važnu ulogu u očuvanju i ojačavanju njihove nacionalne i vjerske samosvjesnosti. Ova mreža medresa, zajedno sa Islamskim teološkim fakultetom (tokom 1990-tih preimenovanim u Fakultet islamskih nauka – FIN), kompletirana je osnivanjem islamskih akademija čiji je cilj bio pripremanje i osposobljavanje nastavnika za izvođenje vjerskog obrazovanja u državnim osnovnim i srednjim školama. Prema odluci Rijasetu u Sarajevu, 1993. godine osnovana je Islamska pedagoška akademija – IPA u Zenici, a ista vrsta islamske obrazovne ustanove otemeljena je 1995. godine i u Bihaću. Kasnije su sistemu islamskih obrazovnih institucija pridodane nove pedagoške akademije u Mostaru i Novom Pazaru. Bosanski islamski obrazovni sistem postao je veoma opsežan i sofisticiran. Tokom školske 2004./05. godine ukupno 1.741 učenik pohađao je devet medresa pod kontrolom Islamske zajednice u BiH.¹⁴

Obrazovanje u medresi doživjelo je svoju ekspanziju i u drugim dijelovima bivše

Jugoslavije na kojima je živio značajan broj muslimanskog stanovništva, kao što je naprimjer Kosovo.¹⁵ Alaudin medresa u Prištini, smještena u centralnom dijelu glavnog grada, osnovana je u periodu komunizma. Tokom 1990-tih ova se medresa razgranala odgovarajući porastu interesa za islamsko obrazovanje. Otvorila je svoju ispostavu 1993. godine u zapadnom Kosovu, u gradu Prizren, a naredne godine u istočnom Kosovu, u mjestu Gnjilane. U 1997. godini otvoreni su ženski dijelovi Alaudin medrese u Prištini i Prizrenu. Danas oko 700 učenika pohađa Alaudin medresu na Kosovu.¹⁶ Islamska zajednica na Kosovu također je željela pripremiti pogodno tlo za visokoškolsko islamsko obrazovanje kako bi omogućila vlastito obrazovanje svojih vjerskih službenika. Tako je 1992. godine, po ugledu na FIN u Sarajevu, u Prištini osnovan Fakultet islamskih nauka.¹⁷ Situacija u Makedoniji nije se značajno promijenila nakon pokretanja rada Gazi Isa-begove medrese 1984. godine u mjestu Kondovo, u blizini glavnog grada Skoplja.¹⁸ Veoma loša lokacija škole velika je mahana koja odbija mnoge potencijalne učenike. Veoma je teško doći do ove medrese javnim prijevozom

15 Za više informacija o osobenostima Islama na Kosovu, potražite knjigu Ger Duijzingsa, *Religion and Politics of Identity in Kosovo*

16 Informaciju sam dobio od gospodina Ekrema Simnice, direktora Alaudin-medrese u Prištini, tokom mog intervjua s njim 16. marta 2005. godine. Prije 1990. godine kapacitet Alaudin-medrese u Prištini bio je oko 250 učenika. Pogledaj u Novaković, 84

17 Danas Fakultet islamskih nauka (Fakulteti i studimeve islame) ima 120 redovnih i 45 vanrednih studenata. Kvalitet predavanja i znanje studenata nije na nekom zavidnom nivou, o čemu svjedoči činjenica da je od njegovog osnivanja, samo 47 studenata odbranilo svoje diplomske radove na Fakultetu. Neki diplomanti rade kao imami, a neki odlaze na nastavak školovanja u inostranstvu, uglavnom u Siriju, Liban i Maleziju. Mnogi od njih sami plaćaju školovanje u inostranstvu. Ove informacije dobio sam od Xhabira Hamitija, sekretara direktora Fakulteta islamskih nauka, tokom intervjua u Prištini, 16. marta 2005. godine

18 Za više informacija o islamu u Makedoniji, pogledaj rad Natalie Clayer, *L'islam, facteur des recomposition internes en Macedoine et au Kosovo*. Ista autorica objavila je iscrpno istraživanje o muslimanskim mističnim bratstvima u regijama sa albanskim stanovništvom. Pogledaj, naprimjer, djelo navedene autorice *Mystiques, etat et societe*

13 O karakteristikama Islama u savremenoj BiH, pogledaj u knjizi Xaviera Bougarel, *L'Islam bosniaque, entre identite culturelle et ideologie politique*

14 Informacija je zasnovana na mom intervjuu sa gospodinom Muharemom Omerdićem, šefom Vjersko-prosvjetne službe Rijasetu Islamske zajednice u BiH, 10. marta 2004. godine u Sarajevu.

i to je činjenica koje je itekako bio svjestan komunistički režim. Konstantno se smanjuje broj učenika koji se upisuju u školu, kao i kvalitet obrazovanja.¹⁹ U 2004. godini Islamska zajednica Makedonije uspjela je otvoriti ženski dio medrese u Kondovu na lokaciji u Tetovu, u zapadnoj Makedoniji. Slično događanjima na Kosovu, 1997. godine u Makedoniji je, svega nekoliko stotina metara od medrese u Kondovu, osnovan i Islamski fakultet.²⁰ Spomenuta lokacija za fakultet izabrana je iz ekonomskih (cijena zemljišta), ali i iz određenih političkih razloga.

Suprotno od stanja u Jugoslaviji, muslimani u Albaniji nisu imali nakakvih vjerskih obrazovnih institucija sve do pada surovog komunističkog režima 1990. godine. Islamska zajednica morala je biti potpuno reorganizirana kao institucija. Nepostojanje bilo kakvih vlastitih izvora finansija i nedostatak albanskih vjerskih službenika bili su najozbiljnije prepreke obnovi i transformaciji islamskih institucija. Dvadeset pet godina beskompromisne ateističke kampanje ostavilo je vidljiv trag na muslimanskoj populaciji u Albaniji, što se manifestira znatno manjim interesiranjem za vjeru nego što je to slučaj sa vjernicima u BiH ili Makedoniji. Međutim, vjerski krugovi ubrzo su uspjeli otvoriti nekoliko medresa širom zemlje. Zbog veoma teške ekonomske situacije u Albaniji početkom 1990-tih i činjenice da je vlasništvo Islamske zajednice,

19 Od svog osnivanja Gazi Isa-begova medresa u Skoplju imala je kapacitet od oko 200 učenika i svake godine primana su po dva nova odjeljenja sa po 25 učenika. Ovo se još uvijek nije promijenilo. Sve do otvaranja ženskog dijela medrese u Tetovu 2004. godine, djevojke su mogle pohađati medresu samo kao vanredne učenice. U 2004. godini 28 redovnih učenica krenulo je u prvi razred ove medrese u Tetovu

20 Fakultet islamskih nauka u Kondovu ne uživa veliku popularnost i interes među makedonskim muslimanima. Šanse za buduće diplomante nisu baš privlačne, a i udaljenost i nepriступačnost mjesta gdje je smješten Fakultet predstavljaju još jedan problem mogućim kandidatima za upis. U akademskoj 2004./2005. godini, na Fakultetu je bilo oko 70 redovnih i 30 vanrednih studenata. Do sada je diplomiralo 68 studenata. Ove informacije zasnovane su na mom intervjuu sa gospodinom Ismailom Bardhijem, dekanom Fakulteta islamskih nauka u Kondovu, 5 aprila 2005. godine

ali i crkava ostalo pod eskproprijacijom države, jedini izvor finansiranja bila je podrška raznih stranih islamskih fondacija, uglavnom iz arapskog svijeta. U periodu od 1991. do 1993. godine u Albaniji je otvoreno deset medresa.²¹ Kao i u Bosni, ideja o osnivanju ovih medresa došla je iz lokalnih krugova ljudi odgojenih u tradicionalnim religioznim porodicama. Materijalni uslovi za rad su bili veoma loši tokom početnih godina rada ovih medresa. Kad je došla podrška stranih islamskih fondacija, postepeno se popravila ova situacija. Međutim, 1996. godine pet od ovih deset novih škola nije ispunjavalo zahtjeve Ministarstva obrazovanja, pa je njihov daljnji rad zaustavljen.²² Pet medresa, u Tirani, Cerriku, Gjirokastru, Kavaji i Shkodri, uspjelo je dobiti dozvolu i nastaviti svoj rad. Kasnije, 1999. godine, medrese u Berati i Durresi također su uspjele dobiti dozvolu Ministarstva i ponovno započeti sa radom. Također postoje planovi da se ponovno otvori i medresa u Korci. Od 1996. godine do danas, ove medrese koje su preživjele uspjele su značajno popraviti svoje uslove rada, a neke od njih otvorile su i odjeljenja za učenice. Broj učenika svake godine se postepeno povećavao za oko 10%. U školskoj 2004./2005. godini, u sedam albanskih medresa bila su ukupno 1.734 učenika.²³

U Bugarskoj su od 1990. godine ponovo otvorene tri srednje islamske škole. Sistem ovih škola oslanja se na turske imam-hatib škole i one su smještene u istočnom dijelu Bugarske, tačnije u gradovima Ruse, Šumen i Momčilgrad, u kojima je skoncentrirana turska manjina. U glavnom gradu Sofiji osnovana je neka vrsta islamskog fakulteta pod nazivom Islamski institut.²⁴

21 Ovih deset medresa otvoreno je u glavnom gradu Tirani i gradovima Berati, Cerriku, Durresi, Gjirokastra, Kavaja, Korca, Kukesi, Peshkopia i Shkodra

22 Medrese u Berati, Durresi, Kukesi, Korci i Peshkopii nisu dobile dozvolu za daljnji rad od Ministarstva obrazovanja. Vladini propisi o kvalitetu albanskih škola doneseni su 26. avgusta 1996. godine

23 Poređenja radi, u školskoj 1999./2000. godini albanske medrese pohađalo je samo 950 učenika. Ovu informaciju sam dobio od Samira Rysheku, direktora Vjersko-prosvjetne službe Islamske zajednice Albanije, prilikom mog razgovora sa njim u Tirani 13 aprila 2005. godine

24 Studije na Islamskom institutu u Sofiji traju tri

FINANSIRANJE MEDRESA

Sve ove nanovo osnovane medrese počele su rad u veoma teškim finansijskim i materijalno-tehničkim uslovima. U Bosni je 1993. godine, naprimjer, Behram-begova medresa u Tuzli počela sa nastavom u iznajmljenim podrumskim učionicama jedne od tuzlanskih osnovnih škola. Karađozbegova medresa u Mostaru započela je raditi u prostorijama koje su pripadala jednoj džamiji u predgrađu Mostara.²⁵ U Albaniji su nedostatak adekvatnih učionica i dobro obrazovanih nastavnika bili faktori zbog kojih je pola albanskih medresa izgubilo dozvolu za rad. Međutim, situacija se od tada uveliko promijenila. Današnje islamske škole vjerovatno su bolje opremljene nego prosječne državne škole. Ovaj razvoj medresa omogućen je dobrovoljnim prilozima lokalnog stanovništva, s jedne strane, i finansijskom pomoći iz inostranstva, naprimjer raznih stranih islamskih fondacija, s druge strane. Načini finansiranja medresa razlikuju se od države do države. U Bosni i Hercegovini međunarodne islamske organizacije podržavaju islamske škole tako što, u potpunosti ili djelimično, finansiraju izgradnju njihovih novih prostornih kapaciteta. Veoma ilustrativni primjeri gore rečenoga su rekonstruirana zgrada medrese u Mostaru i njen novi internat, potpuno novoizgrađeni prostori Islamske pedagoške akademije u Bihaću te restauracija prelijepe zgrade Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu, izgrađene u neomaurskom stilu.²⁶ U drugim slučajevima ova je pomoć bila

godine, a na njemu svake godine studira oko 50 redovnih i 50 vanrednih studenata. Stoga, oko 500 polaznika pohađa ove četiri islamske obrazovne institucije u Bugarskoj. Vidi, *Novi Muallim*, broj 12, 30. decembar 2002. godine, strance 62-67

25 To je bio džamijski kompleks i vakuf pod nazivom Daru'l-ilm, koji je u sjevernom predgrađu Mostara sagradio egipatski doktor Mahmud Tantavi, koji živi u Zapadnoj Evropi. Za više informacija o početnim poteškoćama u radu Karađozbegove medrese, pogledaj *Glasnik Rijasete Islamske zajednice u BiH* za 1996. godinu, broj 7-9, na stranicama 465-469

26 Medresa u Mostaru i IPA u Bihaću dobile su finansijsku pomoć od Visokog saudijskog komiteta za pomoć narodima BiH. Zgrada FIN-a je rekonstruirana zahvaljujući finansijskoj pomoći iz Katara

samo djelimična, dok je velika većina novčanih sredstava potrebnih za razvoj nekih medresa sabrana od lokalnog stanovništva i poduzetnika. Solidarnost Bošnjaka sa svojom institucijom medrese pomogla je, naprimjer, da se završi izgradnja potpuno nove zgrade medrese u Cazinu, koja je otvorena 2004. godine.²⁷ Slična kampanja za 300 vakifa vođena je prilikom realizacije projekta izgradnje internata u Medresi u Velikom Čajnom, blizu Visokog. Ove investicije omogućile su bosanskim medresama da postanu škole sa obaveznim internatskim smještajem. Danas ove škole posjeduju moderne i adekvatne učionice, laboratorije i restorane. Poboljšanja u materijalno-tehničkim uslovima škola omogućila su uslove da medrese povećaju broj polaznika. Najbolji primjer ovoga razvoja je Behram-begova medresa u Tuzli, koja se iz iznajmljenih podrumskih učionica postepeno premjestila u renoviranu i novoopremljenu zgradu bivše rudarske škole. Nakon rekonstrukcije postojećih zgrada i dodavanja novih, ova škola je u mogućnosti godišnje primiti četiri nova odjeljenja (dva odjeljenja učenika i dva učenica), što je otprilike oko 100 novih polaznika svake godine.²⁸ Medrese u Travniku nedavno je završila izgradnju svojih novih prostorija omogućujući tako da se 2004. godine u ovu medresu upiše prva generacija učenika. Također postoje planovi da se izgradi

27 Dio sredstava potrebnih za izgradnju potpuno nove zgrade sa učionicama, internatom, kuhinjom, restoranom itd. došao je od Islamske banke za razvoj u Džiddi, Saudijska Arabija, ali i manjim dijelom od vlade Unsko-sanskog kantona. U momentu kad je projekt zapao u akutni nedostatak sredstava, na poziv za doniranje javilo se 550 vakifa (donatora), koji su za dva mjeseca donirali ukupno pola miliona eura. Vidi *Preporod* (službeni dvosredmičnik Islamske zajednice u BiH), broj 8/802, 15. april 2005. godine, strana 25

28 U školskoj 2004./2005. godini Behram-begovu medresu u Tuzli pohađalo je 375 učenika. U drugoj, trećoj i četvrtoj godini bila su po dva muška odjeljenja i jedno žensko, dok su u prvoj godini bila po dva muška i dva ženska odjeljenja. Uprkos ovom povećanju kapaciteta, broj zainteresiranih kandidata bio je dva puta veći od broja primljenih učenika. Razvoj ove medrese također su potpomogle međunarodne islamske organizacije, ali i lokalni donatori, uglavnom poduzetnici. Ova informacija bazira se na mom razgovoru sa Vahidom Fazlovićem, direktorom Behram-begove medrese u Tuzli, 14. decembra 2004. godine

potpuno odvojena zgrada za ženski dio ove medrese. Međutim, svakodnevne troškove vođenja medresa ne finansiraju strane islamske fondacije, iako to nije bio slučaj sa nekim medresama na početku njihovog rada.²⁹ Srednje vjerske škole u BiH, uključujući sve medrese, uživaju specijalni status i one su na granici između privatnih i državnih škola. Kao što ćemo to kasnije vidjeti, današnje bosanske medrese omogućavaju provedbu cijelog državnog Nastavnog plana i programa za bosanske srednje škole i odgovorne su za garantiranje pružanja kvalitetnog i zadovoljavajućeg srednjoškolskog obrazovanja. To je i razlog zbog kojeg bosanske medrese primaju finansijsku pomoć od države. U BiH ovo znači da kantonalne vlade u prosjeku plaćaju jednu trećinu troškova medrese i taj iznos uglavnom pokriva samo plaće nastavnika.³⁰ Ostatak troškova djelimično se pokriva iz sredstava Islamske zajednice u BiH kao osnivača medresa, a drugim dijelom iz mjesečnih participacija učenika, koje se koriste za pokrivanje troškova internata i školske kantine.³¹ Tradicionalni načini finansiranja islamskih škola sada također zauzimaju važno mjesto u budžetu medresa i smatraju se izrazom i manifestacijom brige Bošnjaka za ove svoje vjerske škole. Najpozantija je tzv. kurban-kampanja, koja se u svim medresama organizira svake godine tokom dana Kurban-bajrama.³² Kampanja je organizirana uglavnom

29 Naprimjer, u prvoj godini rada (1995./96.) medresu u Mostaru djelimično je finansirao Visoki saudijski komitet. Vidi, u *Glasnik Rijasetu Islamske zajednice u BiH*, 1996., broj 7-9, stranice 465-469

30 Godišnji troškovi rada svih ovih medresa iznose oko 5 miliona KM (oko 2,5 miliona eura). Prema tome, mjesečni troškovi školovanja jednog učenika iznose od 200 do 280 KM. Islamska zajednica sudjeluje sa 28%, kantonalna vlada daje oko 33% a učenici participiraju oko 24% novčanih sredstava od ukupnog budžeta medresa. Drugi izvori pokrivaju preostalih 15% troškova. Vidi, časopis *Novi Muallim*, broj 8, 5. januar 2002. godine, stranice 100-101

31 Učenička participacija u bosanskim medresama iznosi 120 KM (60 eura) mjesečno. Oslobođeni su plaćanja oni koji ne mogu platiti ovaj iznos

32 Tradicija ove kurban-kampanje ustanovljena je u Gazi Husrev-begovoj medresi 1961. godine. Kampanja je postepeno postigla znatno prihvatanje i podršku Bošnjaka. Od 1980. godine kampanja svake godine omogućujući dovoljne količine mesa za potrebe kantine

za one ljude koji u svojim domovima ne žele ili ne mogu, zbog nepostojanja adekvatnog mjesta i prostora, zaklati kurban (žrtvovati kravu ili ovcu). Takvi ljudi daju medresi novac potreban da se kupi životinja, a medresa zauzvarat kupuje i kolje životinju na islamski ritualni način. Jedna trećina mesa od zaklane životinje vraća se donatoru, dok se ostatak zadržava za potrebe školske kantine. Bosanke medrese opremljene su ogromnim komorama za zamrzavanje u kojima se meso čuva i koristi tokom cijele tekuće godine. Na taj način se postiže islamski propis o davanju jedne trećine kurbanskog mesa onima kojima je to potrebno, ali se istovremeno u znatnoj mjeri pomažu učenici u islamskim školama.³³ Ova praksa naišla je na veoma veliki odziv Bošnjaka, tako da je količina mesa koja se skupi u toku Bajrama dovoljna da se podmire potrebe školskih kantina u bosanskim medresama. Prakticiraju se i druge vrste donacija medresama, kao, naprimjer, davanje dijela žetve za potrebe kantina ovih škola. Međutim, nije dovoljan ovaj vid finansiranja. U svakom slučaju, široka podrška lokalnog stanovništva koju medrese uživaju nešto je jedinstveno u poređenju sa drugim državama u regiji.

Međutim, Islamska zajednica u BiH i direktori bosanskih medresa ne smatraju da će ovakva struktura finansiranja zauvijek ostati pouzdana i zadovoljavajuća. Smatra se da bi model za budućnost mogla biti neka vrsta samofinansiranja. To zavisi od donošenja zakona koji bi denacionalizirali vakufsku i crkvenu imovinu i vratili ih ovim vjerskim zajednicama.³⁴ Sve do sada nije postojala odgovarajuća politička volja da se napravi ovaj važan korak, ali bosanke vjerske zajednice s nestrpljenjem iščekuju taj trenutak. U svakom slučaju, neke medrese same su počele ustanovljavati ovakve

sarajevske medrese tokom cijele tekuće školske godine. Vidi, *450 generacija*, strana 81

33 Prema islamskoj tradiciji, porodica koja zakolje kurban trebala bi ostaviti jednu trećinu mesa zaklane životinje za svoje potrebe, a ostatak mesa podijeliti siromašnim muslimanima i komšijama. U BiH je ova praksa, kao i praksa samog klanja kurbana, veoma raširena

34 Gazi Husrev-begova medresa predstavlja izuzetak. Trenutno se ona ponovno finansira iz prihoda od historijskog Gazi Husrev-begovog vakufa

vrste izvora finansiranja, iako to ide veoma sporo. Medresa u Tuzli je na svojoj zemlji sagradila zgradu sa nekoliko manjih poslovnih prostora. Ti se prostori izdaju, a novac dobijen na taj način uključuje se u budžet Medrese. U Medresi u Visokom postoje planovi da škola realizira određena materijalna sredstva vlastitom poljoprivrednom i tehničkom proizvodnjom u kojoj bi sudjelovali i učenici.

Alaudin medresa na Kosovu, uključujući njene ogranke u Prizrenu i Gnjilanama, ušla je u Vladin sistem srednjih škola isto onako kao što je to slučaj sa medresama u BiH. Prema tome, Vlada Kosova plaća standardni program medrese, odnosno daje novac uglavnom za plaće nastavnika. Islamska zajednica Kosova i participacija učenika pokrivaju ostale troškove, kao što su troškovi internata i školske kantine.³⁵ Ovdje, kao što je to slučaj i u Bosni, donirano kurbansko meso potpomaže ove školske kantine. Islamska zajednica na Kosovu nema neku značajnu pomoć stranih islamskih organizacija, tako da većina njenih finansijskih sredstava dolazi iz tradicionalnih institucija kao što su zekat i sadekatu'l-fitr. Gazi Isa-begova medresa u Makedoniji u mnogo je težoj situaciji zato što još uvijek nije prihvaćena i uključena u državni sistem srednjih škola. Ta činjenica znači da finansiranje medresa u potpunosti pada na teret Islamske zajednice u Makedoniji. To također sprječava one koji završe medresu da se upišu na fakultete.³⁶ S druge strane, u Albaniji se pojavio potpuno novi koncept pokrivanja troškova medresa.³⁷ Iako su u obrazovnom sistemu Albanije ove medrese imale isti ulogu kao i one u BiH, zbog veoma teške ekonomske situacije u zemlji, nisu bile uključene u Vladine

35 Učenici koji pohađaju Alaudin-medresu u Prištini za smještaj i hranu mjesečno plaćaju oko 30 eura. Međutim, stvarna cijena je deset puta veća. Ovu informaciju sam dobio od Ekrema Simnice, direktora Alaudin-medrese u Prištini, prilikom mog intervjua sa njim 16. marta 2005. godine

36 Informaciju sam dobio od Muhameda Mustafe, direktora Gazi Isa-begove medrese u Kondovu, u Makedoniji, 17. aprila 2005. godine

37 Kako biste saznali više o stanju islama u Albaniji nakon 1990. godine, pogledajte djelo Rajwantee Lakshman-lepain, *Albanie: les enjeux de la reislamisation*, i djelo Nathalie Clayer, *Islam, State and Society in Post-Communist Albania*

budžete i od države nisu dobijale gotovo ništa. Među albanskim političarima postoji znatno manje razumijevanje za vjerske probleme nego među političarima u BiH. Ova činjenica djelimično se može objasniti prirodom vladajućeg staljinističkog režima u Albaniji. Ovakvo stanje je razlog što je usvajanje zakona koji bi nacionaliziranu imovinu vratili vjerskim zajednicama u Albaniji čak i manje vjerovatno nego u BiH. Veoma je slaba solidarnost lokalnog albanskog stanovništva sa medresama u Albaniji. Stoga, niti Islamska zajednica u Albaniji ima potrebne resurse da finansira svih sedam postojećih medresa u Albaniji, niti učenici medresa dolaze iz bogatih porodica, što znači da se ne može računati na njihovu značajniju finansijsku pomoć. Pod ovim uvjetima, jedini izvor finansiranja medresa su strane islamske organizacije. Gotovo sve, od gradnje novih školskih objekata do nastavničkih plaća, finansiraju ove islamske organizacije koje imaju svoja sjedišta većinom u Zapadnoj Evropi, arapskim državama ili u Turskoj.³⁸ Ustvari, ove strane islamske organizacije finansiraju i samu Islamsku zajednicu, što podrazumijeva i novac za plaće mnogobrojnih imama, ali i sredstva za izgradnju i održavanje džamija. Međutim, čini se da Nastavni plan i program albanskih medresa nije pod direktnim uticajem ovih stranih donatora. Situacija je daleko od toga. Jedinstveni program ovih škola je pod direktnom kontrolom Islamske zajednice u Albaniji i Ministarstva obrazovanja.³⁹

Prijevod: Asmir Dorić

38 *Islamic Relief* iz Velike Britanije (koji je 1984. godine osnovao Egipćanin Hani el-Bena) finansira mušku medresu u Shkodri; *Al-Wakf al-Islam* iz Holandije finansira medrese u Berati i Gjirokastru; medresu u Tirani sponzoriraju organizacije iz Katara (na albanskom: *Shogata Bmirese Katar*); žensku medresu u Durrasi finansira kuvajtska organizacija *Lajnat el-alam el-islam* (na albanskom: *Komiteti Botes Islama*); medrese u Kavaji i Cerriku finansira turska organizacija *Sema*, dok žensku medresu *Shkodra* i mušku medresu u Durrasi finansira turska organizacija *Istanbul*

39 Direktor Vjersko-prosvjetne službe Islamske zajednice u Albaniji Samir Rysheku objasnio mi je da Ministarstvo obrazovanja, odjeli za obrazovanje iz dotičnih gradskih vijećnica, kao i njegovog kabinet svake godine organiziraju inspekcije i redovno ih šalju u sve albanske medrese